

Регионални документ политике
за
одрживе прехранбене системе и средствима
за живот у руралним подручјима Западног
Балкана

Препоруке за политику
2025

Регионални документ политике за одрживе прехранбене системе и средствима за живот у руралним подручјима Западног Балкана

Објавила:

Албанска мрежа за рурални развој

Аутор:

Анила Бошњаку, ванредни проф., Пољопривредни универзитет у Тирани

Методологија:

Проф. др Бојан Стипешевић, Факултет агробиотехничких наука у Осијеку, Хрватска

Рецензија:

Проф. др Бојан Стипешевић, Факултет агробиотехничких наука у Осијеку, Хрватска

Евелина Азизај, национални координатор, Албанска мрежа за рурални развој

Алба Тема, руководилац пројекта и истраживач, Албанска мрежа за рурални развој

Дизајнирао:

Едуарт Цани

Тирана, децембар 2025.

Овај документ о политици је израђен уз финансијску подршку Европске уније. Садржај овог документа је искључива одговорност реализатора пројекта и не одражава нужно ставове Европске уније.

Захвалнице

Регионални документ политике за одрживе прехранбене системе и средствима за живот у руралним подручјима Западног Балкана заснован је на свеобухватном раду који су спровели стручњаци и пројектни партнери широм региона. Аутори су захвални националним стручњацима ангажованим у изради националних извештаја о јачању положаја пољопривредника у ланцима вредности и националних докумената о политици о одрживим прехранбеним системима и средствима за живот у руралним подручјима у свакој од земаља Западног Балкана, укључујући др Рамадана Клисурицу (Косово), др Драженка Будимира (Босна и Херцеговина), Илинку Беатовић Никић (Црна Гора), др Александру Мартиновску Стојческу (Северна Македонија) и Слободана Љубојевића (Србија).*

*Посебна захвалност упућује се пројектним тимовима Националне мреже за рурални развој у свакој земљи Западног Балкана: Леотриму Гермизају (Косово*¹), Ангелини Лучић и Душку Цејетиновићу (Босна и Херцеговина), Славици Делибашић (Црна Гора), Александри Тодоровској и Љубомиру Неткову (Северна Македонија) и Драгану Рогановићу (Србија) за њихов допринос спровођењу консултативних процеса и припреми националних извештаја и националних политичких докумената.*

¹ Ова ознака не утиче на ставове о статусу и у складу је са Резолуцијом СБ УН 1244/1999 и мишљењем МСП-а о декларацији о независности Косова.

Садржај

Листа табела.....	5
Листа скраћеница	6
Резиме	7
1. Увод	9
1.1. Позадина: Пољопривреда на Западном Балкану	9
1.2. Зашто одрживост и зашто сада?	9
1.3. Циљеви регионалног прегледа	9
1.4. Структура документа о политици	10
2. Преглед одабраних ланаца вредности на нивоу земље	10
3. Методологија	13
3.1. Партиципативни приступ и прикупљање података	13
3.2. Концептуални оквир SFVCD-а	15
3.3. Евалуација учинка и бодовање.....	16
3.4. Аналитичке фазе	16
4. SWOT анализа на регионалном нивоу	17
5. Дискусије и предложене практичне мере за одрживе прехранбене системе у 6 земља Западног Балкана.....	22
6. Изазови специфични за земљу и предложене мере за сектор пољопривреде и руралног развоја у 6 земаља Западног Балкана.....	32
6.1. Резиме карактеристика специфичних за земљу.....	32
6.2. Предложене мере за сваку земљу Западног Балкана - 6	36
7. Препоруке политика за одрживе прехранбене системе и средства за живот у ЗБ-6	38
ПРИЛОЗИ	42
ПРИЛОГ А: Детаљне информације о консултативним састанцима по земљама	42
ПРИЛОГ Б. Краткорочне и дугорочне мере за сваку земљу ЗБ-6	44

Листа табела

Табела 1: Број учесника на консултативним састанцима за сваку земљу	14
Табела 2: SWOT анализа на регионалном нивоу у три димензије одрживости	18
Табела 3: Резиме заједничких изазова сектора пољопривреде и руралног развоја у земљама ЗБ-6	22
Табела 4 Предложене краткорочне и дугорочне мере за економску одрживост пољопривредног сектора у 6 земља Западног Балкана	25
Табела 5. Предложене краткорочне и дугорочне мере за социјалну одрживост пољопривредног сектора у ЗБ-6	27
Табела 6 Предложене краткорочне и дугорочне мере за еколошку одрживост пољопривредног сектора у ЗБ-6	29
Табела 7: Резимирана табела специфичних изазова пољопривредног сектора у земљама ЗБ-6	33
Табела 8 Краткорочне и дугорочне мере у вези са економском димензијом за сваку земљу од ЗБ-6	44
Табела 9 Краткорочне и дугорочне мере економске димензије по свакој земљи ЗБ-6	45
Табела 10 Краткорочне и дугорочне мере економске димензије по свакој земљи ЗБ-6	46

Листа скраћеница

AKIS	Систем пољопривредног знања и иновација
ЗПП	Заједничка пољопривредна политика
CEFTA	Централноевропски споразум о слободној трговини
ЕУ	Европска унија
F2F	Пословање „од поља до стола“ (Стратегија)
FAO	Организација Уједињених нација за храну и пољопривреду
БДП	Бруто домаћи производ
ГИ	Географска ознака
INSTAT	Институт за статистику Албаније
IPA	Инструмент за претприступну помоћ (финансирање ЕУ)
IPARD	Инструмент за претприступну помоћ у руралном развоју
HBO	Невладине организације
ПДО	Заштићена ознака порекла
ПГИ	Заштићене географске ознаке
SFVCD	Одрживи развој ланца вредности хране
SWOT	Снаге, слабости, могућности и претње (оквир за анализу)
TSG	Гарантовани традиционални специјалитет
ЗБ	Западни Балкан

Резиме

Пољопривредни сектор остаје главни стуб земаља Западног Балкана (ЗБ-6), обликујући руралне изворе прихода, безбедност хране и културни идентитет широм Албаније, Босне и Херцеговине, Косова, Црне Горе, Северне Македоније и Србије. Иако је њен удео у националном БДП-у опао последњих година, пољопривреда и даље доприноси између 4% и 16% националне додате вредности, што је неколико пута више од просека ЕУ, и стога игра несразмерно велику улогу у запошљавању. Међутим, сектор се суочава са сталним структурним и институционалним изазовима, укључујући мале фарме, ограничену механизацију, ограничен приступ финансирању и слабе организације произвођача које пољопривреднике чине рањивим на нестабилност тржишта и спољне шокове. Климатске промене додатно притискају кроз суше, поплаве и деградацију земљишта, док фрагментација политике и ограничени институционални капацитети и даље ометају напредак ка усклађивању са ЕУ.

У том контексту, Регионални документ о политици о одрживим прехранбеним системима и изворима прихода у руралним подручјима ЗБ-6 пружа детаљне анализе и пружа оквир заснован на доказима за одрживији, конкурентнији и инклузивнији пољопривредно-прехранбени систем. Студија примењује приступ ФАО-а за одрживи развој ланца вредности хране (SFVCD), обезбеђујући упоредивост између економских, друштвених и еколошких димензија и усклађеност са Зеленим планом ЕУ, Стратегијом „Од поља до стола“ и Заједничком пољопривредном политиком (ЗПП). Анализа се заснива на богатом партиципативном процесу који је обухватио 6 националних консултативних процеса одржаних током 2023. и 2024. године у земљама ЗБ-6, са пољопривредницима који су дефинисали из прве руке ограничења и могућности у одабраним ланцима вредности у свакој од земаља. Поред тога, прерађивачи, задруге и локалне власти су допринели својим мишљењима. Ови ланци вредности су изабрани на основу следећих критеријума: важност ланца вредности, конкурентско окружење, капацитет производње и прераде, структура трошкова, потенцијал профита, одрживост и државна подршка.

У свим економијама ЗБ-6, изазови су веома слични, укључујући структуре фарми код којих и даље доминирају микро-пољопривредна предузећа, приступ финансирању је ограничен високим каматним стопама и захтевима за колатерал, док је инфраструктура за прераду и логистику потребна за додавање вредности или достизање извозних тржишта недовољна. Такође, организације произвођача и задруге су и даље слабе, остављајући пољопривредницима малу преговарачку моћ. У вези са друштвеним аспектом, широко распрострањена неформалност, родна неједнакост и одлазак младих из земље ризикују губитак људског капитала. С друге стране, пољопривредни сектор остаје веома рањив на климатске промене, суочавајући се са изазовима као што су ерозија земљишта, деградација пашњака и неефикасно управљање стајњаком, што повећава емисије гасова стаклене баште и угрожава биодиверзитет.

Упркос овим заједничким изазовима, земље ЗБ-6 такође показују значајне снаге које стварају праве темеље за одрживи развој, укључујући повољне агроклиматске услове, дуге пољопривредне традиције и богату разноликост нишних, високовредних производа. Такође, могућности као што су ангажовање донатора и инструменти претприступне помоћи ЕУ, укључујући ИПАРД, већ подржавају улагања у инфраструктуру, обуку и квалитет. Ови ресурси, у комбинацији са растућом домаћом потражњом и заједничком тежњом за

чланством у ЕУ, пружају јединствену прилику за убрзање трансформације ка одрживим системима хране. Ова транзиција је и нужност и прилика за земље ЗБ-6. Одрживост није спољни услов, већ пут ка отпорности и достојанству руралних заједница. Конвергенција са Зеленим планом ЕУ нуди региону приступ новим тржиштима, технологијама и инвестицијама, ако земље делују колективно и стратешки. Модернизацијом својих институција, јачањем сарадње међу пољопривредницима и прихватањем еколошке и социјалне одрживости, земље ЗБ-6 могу трансформисати пољопривреду из сектора за животне потребе у одрживи сектор.

1. Увод

1.1. Позадина: Пољопривреда на Западном Балкану

Пољопривреда остаје стратешки стуб у земљама Западног Балкана 6: Албанији, Босни и Херцеговини, Косову, Црној Гори, Северној Македонији и Србији, обезбеђујући рурална запошљавања, безбедност хране и културни идентитет. Иако се удео сектора у БДП-у разликује од земље до земље (од 3,1% за Србију до 15,5% за Албанију у 2024. години)², он је константно виши од просека ЕУ (1,6% у 2024. години)³ и стога је више изложен ризицима продуктивности, друштвеним и еколошким ризицима. Структуром пољопривредних газдинстава доминирају мала и фрагментирана газдинства, профит и продаја у неким случајевима зависе од неформалног пословања, а капацитети за прераду и инфраструктура квалитета су неразвијени. Климатски шокови (суше, поплаве, топлотни таласи) и притисци на природне ресурсе (деградација земљишта, стрес због воде, смањење пашњака) погоршавају економску рањивост, са директним импликацијама на конкурентност и руралне изворе прихода⁴.

1.2. Зашто одрживост и зашто сада?

У време глобалне кризе, одрживост није опционална, већ је главни водич за промене у обезбеђивању одрживих система хране и руралних извора егзистенције. Зелени план ЕУ и његова стратегија „Од поља до стола“ (F2F), заједно са ЗПП, поставили су јасан пут напред: безбеднија храна, ниже емисије, јаче мере заштите биодиверзитета, циркуларно коришћење ресурса и праведнија расподела вредности дуж ланаца. За земље ЗБ-6 на путу ка ЕУ, усклађивање са Стратегијом F2F и ЗПП је и услов за улазак на тржиште и прилика за модернизацију пољопривредног сектора, јачање капацитета институција и мобилизацију инвестиција из јавног и приватног сектора. Мерење и побољшање одрживости у економским, друштвеним и еколошким стубовима је стога неопходно за смањење ризика, повећање продуктивности и откључавање приступа тржиштима и финансирању ЕУ.

1.3. Циљеви регионалног прегледа

Главни циљеви овог регионалног документа политике су следећи:

1. Процена утицаја одрживости одабраних ланаца вредности (Албанија, млечни производи; БиХ, млечни производи; Косово, поврће и млечни производи; Црна Гора, млечни производи; Северна Македонија, мед; Србија, црвена паприка/ајвар) у економским, друштвеним и еколошким димензијама.
2. Разумети системске изазове који ограничавају учинак идентификовањем кључних организационих, институционалних, еколошких и тржишно повезаних слабости.

² Светска банка, 2025. Пољопривреда, шумарство и рибарство, додата вредност (% БДП-а). Индикатори светског развоја. Преузето са <https://data.worldbank.org/indicator/NV.AGR.TOTL.ZS>

³ Трговачка економија. Европска унија - Пољопривреда, додата вредност (% од БДП-а). Преузето са <https://tradingeconomics.com/european-union/agriculture-value-added-percent-of-gdp-wb-data.html>

⁴ Светска банка. (2024). Извештај о клими и развоју 6 земаља Западног Балкана (CCDR). Вашингтон, ДЦ: Светска банка. Доступно на: <https://www.worldbank.org/en/region/eca/publication/western-balkans-6-ccdr>

3. Обезбедити практичне препоруке засноване на доказима, приоритетне мере за владе, развојне агенције и ЕУ како би се убрзале реформе усклађене са ЕУ, ојачала отпорност и повећала додата вредност и праведност дуж ланаца.

1.4. Структура документа о политици

Документ почиње сажетим прегледима земаља који обухватају демографију, коришћење земљишта, структуру фарми, механизацију, економски допринос пољопривреде, трговинске позиције у одабраним ланцима вредности и кључне недостатке. Затим објашњава методологију која стоји иза SFVCD-а, детаљно наводећи изворе података, партиципативне кораке, бодовање и како су квантитативни и наративни докази усклађени. Следи обједињена SWOT анализа, која разлаже снаге, слабости, могућности и претње у економским, друштвеним и еколошким димензијама.

На основу ових налаза, извештај идентификује скуп међусекторских структурних изазова који су заједнички целом региону, заједно са практичном препоруком претприступних мера за њихово решавање. Затим пружа прилагођену дијагностику за одговарајући ланац вредности сваке земље и завршава се приоритетним, акционо оријентисаним препорукама за владе, развојне партнере и донаторе, постављајући мапу пута за одрживије системе хране и средства за живот у Западној Европи (ЗБ-6).

2. Преглед одабраних ланаца вредности на нивоу земље

Албанија (ланац вредности млечних производа)

Према INSTAT-у⁵, Албанија је 2023. године имала око 2,4 милиона становника, међутим, нису доступни разврстани подаци о подели на урбано-рурално подручје. Пољопривредно земљиште је 2021. године покривало 11.363 km², што представља око 40% националне територије⁶, а пољопривреда, шумарство и рибарство заједно су чинили 16,2% БДП-а у 2023. години (смањење са 18,8% у 2020. години), што је удео који је и даље далеко изнад просека ЕУ⁷. Сектор млекарства остаје централна активност, чинећи око 40% пољопривредне производње, али се суочава са структурним изазовима, укључујући доминацију малих фарми (96% са мање од пет крава), неформалну продају, ограничен приступ саветодавним службама и финансирању, као и притиске на животну средину повезане са управљањем стајњаком и деградацијом пашњака. Трговина остаје структурно у дефициту за млечне производе, јер се недостаци у домаћој производњи надокнађују увозом млека у праху, путера и сира, док неформални прекогранични токови додатно компликују поуздано мерење трговине⁸.

⁵ INSTAT, (2024). Попис становништва и домаћинстава 2023. Приступљено у <https://www.instat.gov.al/en/census-2023/>

⁶ Светска банка. (20246). Пољопривредно земљиште (% површине земљишта), Албанија. Светска банка. <https://data.worldbank.org/indicator/AG.LND.AGRI.ZS?locations=AL>

⁷ Светска банка. (н.д.). Пољопривреда, шумарство и рибарство, додата вредност (% БДП-а). Индикатори светског развоја. <https://data.worldbank.org/indicator/NV.AGR.TOTL.ZS>

⁸ Албанска мрежа за рурални развој, (2025). Национална политика о одрживим прехранбеним системима и руралним средствима за живот – Албанија. Приступљено на: <https://anrd.al/wp-content/uploads/2025/11/National-Policy-Document-Albania-1.pdf>

Босна и Херцеговина (ланац вредности млечних производа)

Босна и Херцеговина има око 3,2 милиона становника, док пољопривредно земљиште покрива 22.630 km² или око 44% укупне површине земље⁹. Удео пољопривреде у БДП-у био је 4,65% у 2023. години, што је пад у односу на 5,91% у 2020. години¹⁰. Млеко и млечни производи чине око 40% сточарске производње, али број произвођача наставља да опада, а многи послују на нивоу егзистенције. Механизација и капацитети прераде остају ограничени, а структура федералне управе компликује кохезивну пољопривредну политику и саветодавне услуге, јер су надлежности подељене између државног, ентитетског, кантоналног и локалног нивоа, што доводи до фрагментираних података, преклапајућих шема субвенција и недоследних мера руралног развоја, што поткопава конкурентност и координацију. Биланс трговине млеком остао је негативан у 2023. години, са односом покривености извозом и увозом од -56%.¹¹

Косово (ланци вредности поврћа и млечних производа)

Косово има око 1,5 милиона становника, док је 2022. године пријављено око 420.482 хектара коришћене пољопривредне површине.¹² У 2023. години, пољопривреда, шумарство и рибарство допринели су 7,22% БДП-а земље¹³. Сектор, посебно одабрани ланци вредности, суочава се са неколико изазова као што су веома фрагментиране структуре фарми, у којима доминирају мали пољопривредници са ограниченим приступом саветодавним услугама, механизацији и финансијама, као и слабе организације произвођача и климатске рањивости попут суша и несташице воде, које, заједно са растућим трошковима улагања, ограничавају продуктивност и квалитет. Биланс трговине пољопривредно-прехранбеним производима остаје негативан, при чему се и поврће и млечни производи у великој мери ослањају на увоз како би задовољили домаћу потражњу, док је извоз скроман због ограничених капацитета прераде, система сертификације и интеграције тржишта, упркос повољним агроклиматским условима и растућој домаћој потражњи¹⁴.

Црна Гора (ланац вредности млечних производа)

Становништво Црне Горе у 2024. години је бројило 623.831 становника, а пољопривредно земљиште простирало се на 2.556 km², што представља приближно 18% територије земље¹⁵. Удео пољопривреде у БДП-у опао је са 7,6% у 2020. години на 5,5% у 2023. години¹⁶. Иако је ланац вредности млечне производње и даље веома важан за сектор, он се суочава са

⁹ Светска банка. (2024е). Пољопривредно земљиште (% површине земљишта), Босна и Херцеговина. Светска банка. <https://data.worldbank.org/indicator/AG.LND.AGRI.ZS?locations=BA>

¹⁰ Светска банка. (2024ф). Пољопривреда, шумарство и рибарство, додата вредност (% БДП-а), Босна и Херцеговина. Светска банка. <https://data.worldbank.org/indicator/NV.AGR.TOTL.ZS?locations=BA>

¹¹ Мрежа за рурални развој Босне и Херцеговине, (2025). Национална политика о одрживим системима исхране и руралном животу - Босна и Херцеговина. Приступљено у: [Policy dokument: Održivi prehrambeni sistemi i sredstva za život u ruralnim područjima - PORTAL AGROKULTURA](#)

¹² Светска банка. (2024г). Процене становништва, Косово. Светска банка. Приступљено на: <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?locations=XK>

¹³ Светска банка. (2024х). Пољопривреда, шумарство и рибарство, додата вредност (% БДП-а), Косово. Светска банка. <https://data.worldbank.org/indicator/NV.AGR.TOTL.ZS?locations=XK>

¹⁴ Мрежа организација за рурални развој Косова, (2025). Национална политика о одрживим прехранбеним системима и руралним средствима за живот - Косово [Необјављени нацрт политике].

¹⁵ Светска банка. (2024). Процене становништва, Црна Гора. Светска банка. <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?locations=ME>

¹⁶ Светска банка. (2024). Пољопривредно земљиште (% површине земљишта), Црна Гора. Светска банка. <https://data.worldbank.org/indicator/AG.LND.AGRI.ZS?locations=ME>

неколико изазова као што су неразвијени прерађивачки капацитети, ниске цене за пољопривреднике и слаба организација тржишта. Неравна конфигурација терен земље и распршена рурална насеља додатно су повећали трошкове сакупљања и логистике, ограничавајући конкурентност и ефикасност обима¹⁷. У 2024. години, увоз млечних производа износио је приближно 79,8 милиона евра, док је извоз достигао само 0,25 милиона евра, што истиче снажну зависност сектора од увоза¹⁸.

Северна Македонија (ланац вредности меда)

Становништво Северне Македоније износило је око 1,7 милиона становника, док је пољопривредно земљиште простирало се на приближно 12.600 km² у 2021. години, скоро половину територије земље.¹⁹ У 2024. години, пољопривреда, шумарство и рибарство чинили су око 5,9% БДП-а, а ланац вредности меда се идентификује као важан допринос руралним изворима егзистенције и екосистемским услугама, посебно у планинским и депопулационим подручјима. Међутим, сектор карактерише фрагментирана производња, слабе организације произвођача, ограничена саветодавна и ветеринарска подршка и изложеност нефер трговинским праксама које стављају мале пчеларе у неповољан положај. Трговински биланс је негативан, а Северна Македонија увози отприлике 2,5 пута више меда него што извози, стварајући трговински дефицит од око 358.000 евра.²⁰

Србија (ланац вредности црвене паприке/ајвара)

У 2021. години, становништво Србије је било око 6,6 милиона становника, а пољопривредно земљиште је покривало 34.850 km².²¹ Према статистици, пољопривредни сектор је допринео 3,79% БДП-а земље.²² Црвена паприка је важна активност у пољопривредном сектору и има снажну традицију заштите географских ознака (ГИ), посебно лесковачки домаћи ајвар, који комбинује вредност наслеђа са тржишним потенцијалом. Међутим, упркос повољним агроклиматским условима и квалитетним сировинама, сектор се суочава са климатском варијабилношћу која утиче на приносе, недостатком радне снаге, јазом у капацитетима и усклађености међу малим прерађивачима и ограниченим колективним маркетингом и брендирањем. Анализа показује да је већина малих пољопривредника независни произвођачи, са минималном хоризонталном сарадњом, док конкуренција јефтинијег индустријског или увозног ајвара додатно притиска профитабилност.²³

¹⁷ Мрежа за рурални развој Црне Горе, (2025). Национална политика о одрживим прехранбеним системима и руралним средствима за живот – Црна Гора. Приступ: [National policy on sustainable food systems and livelihoods in rural | Ruralnet.mk](https://www.ruralnet.mk/en/documents-publications-f2f/nacionalna-politika-f2f)

¹⁸ МОНСТАТ, (2025). Спољна трговина пољопривредним и прехранбеним производима. Приступљено на: <https://www.monstat.org/eng/novosti.php?id=4261>

¹⁹ Светска банка. (2024l). Процене становништва, Северна Македонија. Светска банка. <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?locations=MK>

²⁰ Мрежа за рурални развој Северне Македоније, (2025). Национална политика о одрживим прехранбеним системима и руралним изворима прихода - Северна Македонија. Приступљено на: <https://ruralnet.mk/en/documents-publications-f2f/nacionalna-politika-f2f>

²¹ Светска банка. (2024o). Процене становништва, Србија. Светска банка. <https://databank.worldbank.org/source/population-estimates-and-projections>

²² Светска банка. (2024q). Пољопривреда, шумарство и рибарство, додата вредност (% од БДП-а), Србија. Светска банка. <https://data.worldbank.org/indicator/NV.AGR.TOTL.ZS>

²³ Мрежа за рурални развој Србије, (2025). Национална политика о одрживим прехранбеним системима и руралним средствима за живот - Србија <https://www.ruralsrbija.rs/index.php/srl/vest/pripremljene-preporuke-za-unapredenje-lanca-vrednosti-paprika-ajvar> .

Заједнички обрасци широм региона

У свих шест земаља Западног Балкана, пољопривреда и даље има огроман економски и друштвени значај у поређењу са просеком ЕУ. Упркос структурној и институционалној разноликости, национални политички документи показују снажну конвергенцију по неколико понављајућих тема које обликују пољопривредно-прехрамбене системе широм региона, описаних на следећи начин:

Прво, производне структуре остају веома фрагментиране, доминантно заступљене малим породичним фармама које често послују на полу-егзистенцијалном нивоу. Ова фрагментација ограничава механизацију, колективна улагања и приступ финансирању, држећи продуктивност испод потенцијала и ограничавајући учешће на формалним тржиштима.

Друго, организације произвођача и саветодавни системи су неразвијени. У свих шест земаља, покривеност пољопривредним саветодавним службама остаје ограничена, док је формирање задруга и произвођачких група споро и неуједначено. Ова слаба институционална окосница смањује преговарачку моћ пољопривредника, отежава пренос знања и ограничава интеграцију у ланце вредности и модерна тржишта.

Треће, изазови везани за животну средину и климу се интензивирају. Разлике у управљању животном средином, посебно у руковању стајњаком, наводњавању и контроли ерозије, и даље постоје, док улагања у зелену инфраструктуру остају ограничена. Као резултат тога, и сектор усева и сточарства се суочавају са растућим ризицима по продуктивност.

Четврто, биланс трговине пољопривредно-прехрамбеним производима је структурно негативан у анализираним ланцима вредности, укључујући млечне производе, поврће, мед и ајвар. Домаћа производња ретко задовољава националну потражњу, а извоз је ограничен уским грлима у преради и сертификацији, проблемима са обезбеђивањем квалитета и ограниченом диференцијацијом производа.

Фрагментација политика и ограничена координација и даље поткопавају учинак. Федерални систем Босне и Херцеговине илуструје екстремни случај, али чак се и унитарне земље суочавају са изазовима у усклађивању централних и локалних институција. Процеси усклађивања са ЕУ, посебно у оквиру ЗПП и Стратегије „од поља до стола“, почели су да напредују, али институционални капацитети, системи праћења и саветодавства остају слаби у целом региону. Заједнички обрасци потврђују регион у постепеној, али неуједначеној транзицији ка одрживим и инклузивним пољопривредно-прехрамбеним системима.

3. Методологија

3.1. Партиципативни приступ и прикупљање података

Документ регионалне политике резултат је процеса партиципативних консултација са пољопривредницима у 6 земаља Западног Балкана. Процес је вођен јединственом методологијом о партиципативних консултација и дијалога за јачање положаја пољопривредника у ланцу вредности. Током периода 2024-2025. године одржан је партиципативни процес од 5 радионица са пољопривредницима у свакој од 6 земаља Западног Балкана. Укупно 460 пољопривредника учествовало је на консултативним састанцима широм региона, укључујући 167 жена и 111 младих (18-40 година).

Пољопривредници су били ангажовани у различитим ланцима вредности, укључујући лековито и ароматично биље (МАБ), млечне производе, мед, поврће и црвену паприку. У Табели 1 даје резиме учесника по земљи и ланцу вредности (*детаљне информације о учесницима могу се наћи у Анексу А*).

Табела 1: Број учесника на консултативним састанцима за сваку земљу

Земља	Ланац вредности	Број учесника	Жене	18-40 година старости
Албанија	МАБ, Млечни производи	78	16	15
Босна и Херцеговина	Млечни производи	82	54	23
Косово	Повртарство, Млечни производи	62	10	25
Црна Гора	Млечни производи	77	24	18
Северна Македонија	Мед	94	19	0
Србија	Црвена паприка	67	44	30
Укупно у 6 земаља ЗБ		460	167	111

Извор: Аутор на основу података пројекта Академије Ф2Ф

Истовремено, процес консултација је пољопривредницима пружио прилику да боље разумеју свој положај у ланцу вредности и да сазнају о факторима, како позитивним тако и негативним, који утичу на одрживост тренутних ланаца вредности. Такође су били информисани о захтевима и приоритетима потребним за јачање и побољшање ових ланаца вредности у будућности.

Поред примарних података из партиципативних процеса, анализа је користила широк спектар секундарних извора података, укључујући националне статистичке агенције, министарства пољопривреде и међународне базе података као што су ФАОСТАТ и ЕУРОСТАТ. Додатни докази су прикупљени из система за праћење ИПАРД и ИПА, евиденције на нивоу фарми ФАДН и докумената политике као што су стратегије руралног развоја и секторски извештаји. Студије које су подржали донатори и евалуације пројеката, посебно од стране ФАО, ГИЗ, УНДП, Италијанске кооперације и Светске банке, додатно су обогатили скуп података, обезбеђујући свеобухватан преглед трендова производње, динамике тржишта и институционалних оквира широм региона.

Након процеса прикупљања података, развијено је шест националних извештаја о *партиципативним консултацијама и дијалогу ради јачања положаја пољопривредника у ланцу вредности*, од којих је сваки испитивао изазове и могућности са којима се суочавају пољопривредници у земљама ЗБ-6 у одабраним ланцима вредности. Такође, за сваку земљу је припремљен један *национални документ о политици о одрживим системима хране и руралним изворима прихода*, који пружа детаљну процену економских, друштвених и еколошких перформанси одговарајућих ланаца вредности у складу са принципима методологије ФАО. Да би се решили системски изазови идентификовани у одговарајућим ланцима вредности, документи о политици су пружили скуп кохерентних и применљивих препорука усмерених на јачање одрживости, конкурентности и отпорности у свакој од земаља ЗБ-6.

3.2. Концептуални оквир SFVCD-a

Регионални документ политике заснован је на 6 националних докумената политике развијених у свакој од 6 земаља Западног Балкана на основу концептуалног оквира SFVCD-a.²⁴ Овај оквир дефинише десет принципа који покривају економску, социјалну и еколошку одрживост, динамичке/системске процесе, управљање и оријентацију ка крајњем тржишту, стратешко планирање, надоградњу, скалабилност и ангажовање више заинтересованих страна.

У случају Регионалног документа политике, анализе су фокусиране само на Фазу 1 SFVCD-a: Мерење учинка. Ова фаза процењује да ли одређени ланци вредности пружају економску профитабилност, социјалну инклузивност и управљање животном средином. Економска одрживост разматра профитабилност и приступ тржишту за заинтересоване стране; социјална одрживост процењује равноправност, услове рада и инклузију жена и младих; еколошка одрживост анализира утицај на земљиште, воду и биодиверзитет. Иако се третирају одвојено, ове димензије се преклапају и компромиси се анализирају како би се ускладили са захтевима F2F стратегије и ЗПП-а. Дијаграм испод објашњава методолошки оквир.

Слика 1: Одржива вредност хране према оквиру FAO SFVCD

²⁴ ФАО (2014). Одрживи развој ланца вредности хране: Водећи принципи. Рим: Организација Уједињених нација за храну и пољопривреду. ISBN: 978-92-5-108481-6. Доступно на: <https://www.fao.org/3/i3953e/i3953e.pdf>

3.3. Евалуација учинка и бодовање

Учинак у свим ланцима вредности процењен је коришћењем стандардизоване методологије која претвара квалитативне доказе у квантитативне оцене. Примењен је заједнички систем бодовања, користећи скалу од 1 до 3 у којој: 1 указује да дати елемент смањује одрживост, 2 одражава неутралан или мешовити ефекат, а 3 означава позитиван допринос одрживости. У неким случајевима, детаљнија скала од 1 до 5 се користи за процену економских, друштвених и еколошких индикатора, укључујући профитабилност, запосленост, приступ тржишту, услове рада, родну равноправност и инклузију младих, емисије гасова стаклене баште, биодиверзитет и управљање отпадом. Композитни резултати за сваки стуб одрживости затим су израчунати и валидирани путем стручног прегледа. Тамо где су коришћене наративне процене, оне су систематски преведене у исти оквир за бодовање како би се осигурала доследност и упоредивост у свим контекстима.

3.4. Аналитичке фазе

Поред самог бодовања, сви национални документи политике примењивали су структурирани, вишестепени аналитички процес за дијагностиковање системских изазова унутар ланаца вредности. Ово је типично почињало бодовањем одрживости, коришћењем стандардизованих квантитативних скала (првенствено 1-3, где 1 означава негативан утицај на одрживост, 2 неутралан ефекат и 3 позитиван допринос; а у неким случајевима, скала од 1-5 како би се омогућила финија диференцијација економских, друштвених и еколошких индикатора). Након бодовања уследила је анализа узрока и система, која је обухватала мапирање ланца вредности, дијагностику управљања и процене тржишта и потрошача како би се идентификовала основна ограничења као што су фрагментација, неформалност, празнине у координацији и ограничени капацитети за спровођење. Трећа фаза се фокусира на триангулацију и валидацију, црпећи из националних докумената политике и налаза националних извештаја. На крају, докази су реорганизовани и синтетизовани у шире циљеве политике одрживости. Овај јединствени аналитички оквир, бодовање, дијагноза система и валидација доказа пружили су кохерентну основу за формулисање акционих и контекстуално релевантних политичких мера широм региона.

4. SWOT анализа на регионалном нивоу

Национални документи о политици из Албаније, Босне и Херцеговине, Косова, Црне Горе, Северне Македоније и Србије откривају заједничке обрасце у пољопривредно-прехрамбеним системима Западног Балкана. SWOT анализа на регионалном нивоу, заснована на оквиру SFVCD, процењује економске, друштвене и еколошке димензије у целом региону. Табела испод сумира кључне снаге, слабости, могућности и претње, док пратећи наратив пружа детаљније објашњење сваког елемента. Анализа се заснива на доказима из студија специфичних за земљу и партиципативних консултација, обезбеђујући свеобухватну регионалну перспективу.

Табела 2: SWOT анализа на регионалном нивоу у три димензије одрживости

	Снаге	Слабости	Могућности	Претње
ЕКОНОМСКИ	- Повољни агроклиматски услови за развој пољопривредних активности - Дугогодишње традиције пољопривреде одржавају потенцијал пољопривредне производње. - Нишни, високовредни производи (сиреви, мед, ајвар) са географским ознакама стварају извозне перспективе. - Растући принос млека у Албанији и БиХ.	- Доминација малих фарми (просечно 2-6 хектара) и висока фрагментација, што ограничава економију обима. - Низак ниво профитабилности и продуктивности. - Ограничен приступ кредитима због захтева за колатералом и високих каматних стопа. - Недостатак радне снаге и растући трошкови радника који нису пољопривредници. - Ограничени капацитети за прераду, сертификацију и маркетинг. - Лоша инфраструктура (путеви, хладњаче, логистика) и ограничено осигурање. - Неформална тржишта и слабе организације пољопривредника остављају произвођаче са ниском преговарачком моћи. - Ниска свест и усвајање дигиталних технологија у пољопривреди. - Ограничен приступ квалитетним саветодавним услугама.	- Усклађивање са ЗПП ЕУ омогућава финансирање консолидације, механизације и надоградње ланца вредности. - Очекује се да ће реформе земљишта, задруге и уговорна пољопривреда повећати ефикасност. - Подршка IPARD-а може побољшати инфраструктуру и повећати конкурентност. - Шеме квалитета (ГИ), органска сертификација итд. повећавају приступ премијум тржиштима.	- Депопулација и недостатак спремности младих људи да се баве пољопривредом. - Нестабилност тржишта, високи трошкови улагања и климатски шокови угрожавају профитабилност пољопривреде. - Одложено усклађивање са ЗПП и сложене структуре управљања ометају реформе.

Друштвени	- Јаке руралне традиције, породични пољопривредни системи и традиционалне пољопривредне праксе које чувају међугенерациско знање. - Пољопривреда остаје кључна за руралне изворе егзистенције, подржавајући запошљавање и локалну безбедност хране. - Висока друштвена кохезија и отпорност заједнице, омогућавајући сарадњу и размену знања. - Активне организације грађана и удружења пољопривредника које заступају интересе пољопривредника.	- Одлазак становника у иностранство и старење становништва смањују доступност и учешће радне снаге у руралним подручјима. - Недостатак спремности младих људи да улажу у руралне заједнице, што смањује генерацијску обнову на фармама. - Неједнакост полова ограничава инклузивност у пољопривредним активностима и доношењу одлука. - Ограничен приступ социјалној заштити и пензији повећавају рањивост. - Низак квалитет образовања, здравствених услуга, путне инфраструктуре и јавног превоза.	- Усклађивање са ЗПП ЕУ и другим пољопривредним програмима ЕУ. - Јачање задруга и напредак у усвајању АКИС система. - Напредак у повећању формалне запослености, радних права и побољшаних услова рада. - Повећана улагања у стручно образовање и обуку и саветодавне услуге. - Повећање свести и постепено усвајање дигиталних технологија. - Промоција руралног туризма, традиционалних производа и културног наслеђа.	- Висока емиграција и старење становништва. - Ограничен приступ кредитима и финансијским услугама, посебно за мале пољопривреднике, жене на селу и младе људе. - Слабе институције и управљање, неформалност и ограничена транспарентност тржишта. - Искљученост жена на селу и младих људи из доношења одлука.
-----------	---	--	---	--

Животна средина	- Разноврсни агроекосистеми и традиционални агропасторални системи. - Висок удео пољопривредног земљишта у региону. - Присуство пашњака, шума и мочвара. - Традиционална пољопривреда са ниским улагањима и агропасторални системи. - Интеграција система усева и сточарства и одрживо коришћење земљишта.	- Ниски приноси стоке и лоше управљање стајњаком. - Ерозија земљишта, деградација пашњака и крчење шума. - Ограничено усвајање климатски паметних пољопривредних пракси, обновљивих извора енергије и рециклаже отпада. - Слабо праћење животне средине и спровођење прописа. - Фрагментирани поседи земљишта и неодрживе праксе коришћења земљишта. - Прекомерна испаша и монокултура су усеви у неким областима. - Ограничена свест и знање о праксама еколошке одрживости међу пољопривредницима.	- Ојачано управљање и праћење животне средине, уз подршку усклађивања са ЕУ и регионалне сарадње. - Регионални и национални оквири политике, као што су усклађивање са Зеленим планом ЕУ, мере заштите животне средине ЗПП и стратегије за прилагођавање климатским променама. - Усвајање климатски паметних пољопривредних пракси и побољшано сточарство. - Проширење обновљивих извора енергије, укључујући биогас, соларну енергију и мале хидроелектране. - Развој екотуризма и агротуризма ради диверзификације руралних прихода, уз промоцију очувања и културног наслеђа.	- Ограничен напредак у спровођењу Зелене агенде за Западни Балкан (ЗАБ). - Слабо спровођење прописа о заштити животне средине и фрагментирана имплементација политика ограничавају ефикасно управљање природним ресурсима. - Све већа учесталост и интензитет суша, поплава и штеточина. - Растуће температуре и климатска варијабилност. - Губитак биодиверзитета и деградација земљишта, пашњака и шума.
-----------------	--	--	--	--

5. Дискусије и предложене практичне мере за одрживе прехранбене системе у 6 земља Западног Балкана

Анализа показује да се пољопривредно-прехранбени системи суочавају са сличним структурним проблемима у свих шест земаља: Албанији, Босни и Херцеговини, Косову, Црној Гори, Северној Македонији и Србији. SWOT анализа приоритетних ланаца вредности показује да су пољопривреда и рурални развој у свакој земљи ограничени фрагментираним производним структурама, слабом организацијом произвођача, ограниченим приступом знању и финансијама, сталним друштвеним неједнакостима и притисцима на животну средину. Ова синтеза истиче заједничке изазове у економским, друштвеним и еколошким димензијама и предлаже кључне мере које треба спровести пре приступања ЕУ како би се ојачала конкурентност и одрживост.

Табела 3: Резиме заједничких изазова сектора пољопривреде и руралног развоја у земљама ЗБ-6

Димензија	Заједнички изазови
Економски	<u>Доминација малих фарми.</u> Производњом доминирају мале породичне фарме, што ограничава економију обима и ефикасност. Просечна величина фарме је најмања у Албанији (1,2 ha), затим следе Косово (1,5 ha), Црна Гора (2 ha), Северна Македонија (2,6 ha) и Босна и Херцеговина (3 ha), док Србија има највећу просечну величину фарме (6 ha). <u>Ограничен приступ финансирању.</u> Високе каматне стопе, недостатак колатерала и сложене административне процедуре искључују многе мале пољопривреднике из формалних кредитних система. То заузврат ограничава улагања у опрему, технологију и надоградњу фарми, одржавајући низак ниво продуктивности и профитабилности. Такође, сматра се да национални програми подршке у већини земаља ЗБ-6 нису довољни да задовоље потребе пољопривредника. <u>Неадекватан квалитет инфраструктуре.</u> Недовољни складишни капацитети, неразвијени капацитети за прераду и ограничена логистика хладног ланца доприносе губитку производа и нижем квалитету, слабећи конкурентност производа на локалном и међународном тржишту. <u>Организација ланца вредности.</u> Доминирају неформална тржишта, преговарачка моћ пољопривредника је ниска, а групе произвођача или задруге нису функционалне. Ова фрагментација по ланцима вредности ограничава способност пољопривредника да преговарају о бољим ценама или приступе новим тржиштима. <u>Људски капитал и усвајање технологије.</u> Ограничено знање, обука и усвајање иновација ограничавају продуктивност. Ниска свест, слаба саветодавна подршка и оскудне техничке вештине ометају усвајање технологије, док празнине у обуци и саветодавним службама спречавају мале пољопривреднике да се модернизују. <u>Ниска профитабилност.</u> Високи трошкови улаза, фрагментирана производња, слаба преговарачка моћ и ограничен приступ тржиштима смањују марже пољопривредних газдинстава. Многи мали пољопривредници послују на или близу нивоа егзистенције, са минималним вишком за реинвестирање у опрему или иновације. Структурне, финансијске, организационе и слабости људског капитала

описане горе заједно еродирају профитабилност, поткопавајући дугорочну економску одрживост и конкурентност пољопривредно-прехрамбених система региона.

Друштвени

Неформално тржиште рада и лоши услови рада. Пољопривредни сектор се у великој мери ослања на неплаћени породични рад, посебно жена и старијих особа, а неформалност се протеже и на прерађивачке и маркетиншке активности. Удео породичног рада представља 50-70% укупне пољопривредне радне снаге у земљама ЗБ-6, а највећи удео је на Косову (70%), у Албанији (60-65%) и Црној Гори (60%), затим у Босни и Херцеговини и Србији (55-60%) и Северној Македонији (50%). Иако ово пружа сигурност средстава за живот, такође ограничава продуктивност и оставља већину радника без приступа формалним радним правима или социјалном осигурању.

Депопулација руралних подручја и генерацијска обнова. Рурална подручја широм ЗБ-6 и даље доживљавају висок ниво миграције, вођен ограниченим економским могућностима, друштвеним животом и сталним недостацима у руралној инфраструктури и услугама. Овај тренд је смањио радну снагу, смањио доступност квалификованих радника и допринео постепеном депопулационом расту многих заједница. Како се млађе генерације селе у иностранство или пресељавају у урбане центре у потрази за бољим перспективама, рурални региони се суочавају са све већим изазовима у одржавању пољопривредне производње, одржавању друштвене кохезије и обезбеђивању дугорочног развоја.

Искљученост жена и младих на селу. Овај важан део руралних заједница суочава се са неколико сталних изазова, укључујући ниско учешће у доношењу одлука и ланцима вредности, ограничен приступ правима на власништво над земљиштем, финансијама и обуци. Власништво жена над земљиштем, најважнијом производном имовином у пољопривредном сектору, остаје посебно ниско, само 8% регистрованих земљопоседника на Косову, 11% у Албанији, мање од 20% у Босни и Херцеговини, 17-19% у Црној Гори и Северној Македонији и 25% у Србији, што је регионални максимум. Ова ситуација истиче сталну неједнакост у власништву над имовином и препреке за кредитне и развојне могућности.

Ограничена сарадња и колективна акција. Организације пољопривредника и задруге широм региона остају слабе и неструктуриране. Постојеће задруге и удружења произвођача су малобројне и често фрагментиране, што поткопава преговарачку моћ пољопривредника и ограничава њихов приступ тржиштима, могућностима обуке и основним услугама. Низак ниво колективне акције и друштвеног капитала такође смањује способност пољопривредника да се залажу за праведне услове рада и јачају свој положај у ланцима вредности.

Слаби системи социјалне заштите. Доминација неплаћеног породичног рада нуди основни ниво економске сигурности, али оставља већину сеоских радника ван формалних система социјалне заштите. Само мали део пољопривредних радника је обухваћен социјалним осигурањем или пензијским системима, док широко распрострањена неформалност додатно ограничава приступ јавним услугама и социјалној помоћи. Ово ослањање на породични рад повећава рањивост, посебно за жене и старије особе, и поткопава и продуктивност и генерацијску обнову у руралним подручјима.

Ограничено квалитативно образовање. Рурална подручја у земљама ЗБ-6 и даље имају празнине у системима образовања и изградње капацитета. Образовне

институције и програми учења одраслих често раде са ограниченим ресурсима, док су могућности за целоживотно учење оскудне. Пољопривредници, посебно жене и млади, често немају довољну финансијску писменост и предузетничке вештине, што ограничава њихов капацитет да ефикасно управљају пољопривредним операцијама или да диверзификују активности које генеришу приход.

Слаби системи преноса знања и саветодавства. Саветодавни систем и систем за проширење знања остају фрагментирани, недовољно опремљени и нису повезани са потребама пољопривредника. Већини саветника недостају партиципативне и инклузивне методе обуке, што резултира ограниченим ангажовањем жена и младих пољопривредника. Слаба веза између истраживачких институција, саветодавних служби и организација пољопривредника ограничава размену знања и усвајање иновација. Мреже вршњачког учења и менторства су ретке, а регионална сарадња у области иновација или обуке је минимална, што спречава ширење успешних локалних модела преко граница.

Ограничена дигитална повезаност. Покривеност широкопојасним и мобилним интернетом је неадекватна у многим удаљеним подручјима, остављајући пољопривреднике одвојене од тржишта, могућности за обуку и основних услуга. Низак ниво дигиталне писмености додатно ограничава ефикасно коришћење онлајн ресурса, док приступ електронској управи и услугама социјалне заштите остаје ограничен. Недостатак централизованих платформи за е-учење и дигиталних централизованих сервисних тачака погоршава изолацију руралних подручја и омета учешће у модерној економији.

**Животна
средина**

Климатска рањивост и управљање водама. Понављајуће суше и нередовне падавине у Албанији, Косову и Србији значајно су смањиле приносе сточне хране и усева, док поплаве на северу Босне и Херцеговине ремете производне циклусе. Системи за наводњавање остају неразвијени, покривајући мање од 40% обрадивог земљишта у Албанији и испод 10% у Црној Гори, што истиче широко распрострањену неефикасност воде и ограничена улагања у климатске адаптације. Низак ниво механизације у системима малих пољопривредних газдинстава додатно ограничава продуктивност и омета ефикасно управљање земљиштем.

Емисије гасова стаклене баште и загађење. Високе емисије гасова стаклене баште и локално загађење покрећу системи сточарства са ниским приносима, где неефикасно коришћење хране и отворено складиштење стајњака повећавају емисије метана и деградирају квалитет земљишта и воде. Извештаји из Албаније, Босне и Херцеговине и Црне Горе посебно истичу одлагање стајњака у близини водених путева и недостатак постројења за биогаз или компостирање као хитне еколошке проблеме.

Деградација земљишта и губитак биодиверзитета. Прекомерна испаша у Албанији и Црној Гори, у комбинацији са напуштањем земљишта у Босни и Херцеговини и деловима Северне Македоније, доприноси ерозији земљишта, продирању жбуња и смањењу биодиверзитета. У Северној Македонији, губитак пчелињих паша и цветне разноликости већ је довео до смањења производње меда и оштећења услуга опрашивања.

Низак степен усвајања климатски паметних и обновљивих технологија. Само мали број је имплементирао системе за наводњавање на соларну енергију или дигесторе биогаза, а општа свест о овим решењима је ограничена. Високи

трошкови, слаба саветодавна подршка и недовољна финансијска подршка, као што је пријављено у Албанији, Косову и Србији, и даље ограничавају ширу примену и успоравају напредак ка паметним пољопривредним праксама.

Предложене мере

Након испитивања кључних изазова са којима се суочава пољопривредно-прехрамбени сектор у земљама Западног Балкана (ЗББ), овај одељак документа о политици представља скуп практичних мера усмерених на решавање економских, социјалних и еколошких ограничења региона. Иако бројни проблеми у све три димензије одрживости и даље ометају развој руралних подручја, Западни Балкан такође поседује значајне агроклиматске предности и користи од могућности које произилазе из интеграције у ЕУ. Сходно томе, предложене мере се фокусирају на јачање сарадње и формализације, побољшање приступа знању и саветодавним услугама, побољшање друштвеног благостања и јачање отпорности на климатске промене и управљања ресурсима. Заједно, ове интервенције имају за циљ да подстакну конкурентнији, инклузивнији и еколошки одрживији пољопривредно-прехрамбени систем у целом региону (за предложене мере по земљама погледајте ПРИЛОГ Б).

Предложене мере за изазове економске димензије

Следеће мере представљају пут за унапређење пољопривредно-прехрамбеног сектора, наводећи краткорочне мере за изградњу институционалних капацитета, јачање сарадње произвођача, побољшање управљања земљиштем и подршку напорима за рану модернизацију, уз дугорочне реформе усмерене на усклађивање са стандардима ЕУ, проширење могућности финансирања и неговање отпорних, конкурентних и добро интегрисаних ланаца вредности.

Табела 4 Предложене краткорочне и дугорочне мере за економску одрживост пољопривредног сектора у 6 земља Западног Балкана

Област/мера	Краткорочно (1-3 године)	Дугорочно (4-8 година)
Сарадња (групе произвођача, задруге)	Пилотирање оснивања произвођачких група и задруга кроз циљану обуку, правну саветодавну подршку и финансијску помоћ. Спровођење пројеката везаних за јачање колективног маркетинга, куповине инпута и управљачких капацитета на локалном нивоу, у складу са циљевима првог стуба ЗПП ради побољшања тржишне позиције и конкурентности.	Подршка формалном признавању и финансирању група произвођача и задруга у оквиру инструмената типа ЗПП, укључујући оперативне програме Европског фонда за пољопривредне гаранције за признате организације произвођача и Меру 3 о подршци сарадњи у оквиру Стуба II.

Управљање земљиштем	Спровођење припремног катастарског инвентара, добровољног удруживања земљишта и кампања за подизање свести о погодностима закупа земљишта. Обезбеђивање приступа жена на селу правима на земљиште јачањем спровођења националног законодавног и политичког оквира у свакој од земаља ЗБ-6.	Правна и катастарска реформа, успостављање земљишних банака и спровођење структурираних добровољних шема консолидације. Успостављање система за идентификацију земљишних парцела (LPIS) како би се испунили захтеви ЕУ у оквиру процеса интеграције са ЕУ.
Модернизација	Побољшање капацитета јавне администрације у ефикасном управљању ИПА и националним фондовима за суфинансирање модерне опреме (наводњавање, пластеници, машине за мужу, мешалице за стоку) и промоцију климатски паметних пракси. Обезбеђивање шема подршке и приступачних кредита за механизацију, уштеду енергије и инвестиције у складиштење. Увођење шема гарантовања и наменских кредитних линија за младе и жене ради подстицања инклузивне модернизације фарми.	Усклађивање мера за подршку модернизацији са програмима ЗПП ЕУ за одрживо и кохерентно финансирање. Обезбеђивање допунских грантова са иновативним алатима, кредитним олакшицама, гаранцијама, коинвестицијама и комбинованим финансирањем, како би се привукао приватни капитал, смањили ризици кредитирања и проширио приступ пољопривредника кредитима, уз истовремено промовисање зелене и дигиталне трансформације у пољопривредно-прехрамбеном сектору.
Интеграција ланца вредности	Пилотирање модела уговорне пољопривреде који повезују произвођаче и купце под фер условима, увођење дигиталних система следљивости како би се осигурао квалитет производа и транспарентност. Промовисање шема квалитета и географских ознака (ГИ) за нишне производе како би се побољшала препознатљивост на тржишту, додата вредност и конкурентност локалне пољопривредно-прехрамбене производње на домаћем и извозном тржишту.	Развијање потпуних система праћења и сертификације како би се осигурао квалитет и транспарентност у свим ланцима вредности, јачање законодавства о узгајивачима како би се формализовали односи између пољопривредника и купаца. Успостављање регионалних оквира брендирања који промовишу порекло, аутентичност и одрживост производа, побољшавајући конкурентност и приступ тржишту за локалне пољопривредно-прехрамбене производе на националном и међународном нивоу.
Инфраструктура и логистика	Улагање у пољопривредну и прерађивачку инфраструктуру, хладњаче, објекте за сакупљање и	Промовисање јавно-приватних партнерстава за развој малих јединица за прераду млечних производа и поврћа у

	сортирање како би се смањили губици након жетве и стабилизovala понуда. Побољшање сеоских путева и локалне повезаности како би се олакшала испорука инпута и приступ тржишту, осигуравајући благовремен транспорт кварљиве робе и јаче везе између произвођача, прерађивача и локалних тржишта током целе године.	близини производних зона, додајући вредност и стварајући могућности за радна места у руралним подручјима. Проширење инвестиција у руралну логистику, комуналне услуге и дигиталну инфраструктуру како би се побољшала ефикасност ланца снабдевања, привукла приватна улагања и интегрисале удаљене пољопривредне заједнице у конкурентна пољопривредно-прехранбена тржишта.
Приступ финансирању и осигурању	Успостављање гарантних фондова за смањење ризика кредитирања и проширење приступа пољопривредника кредитима. Увођење програма финансијске писмености ради побољшања управљачких и инвестиционих одлука. Пилотирање шема пољопривредног осигурања како би се заштитили мали пољопривредници од климатских и тржишних шокова, чиме се јача отпорност и стабилност у руралној економији.	Оснивање наменских финансијских институција за пружање приступачних финансијских услуга прилагођених пољопривредницима и руралним предузећима. Развијање свеобухватног осигурања од климатских ризика како би се пољопривредни произвођачи заштитили од губитака повезаних са временским условима, осигуравајући финансијску стабилност, повећану отпорност и одржива улагања у рурални и пољопривредни развој.

Предложене мере за изазове социјалне димензије

Фазни приступ јачању социјалне и економске отпорности руралних заједница решавањем питања радничких права, инклузије, образовања, преноса знања и дигиталне повезаности представљен је у доњој табели. Краткорочне мере фокусирају се на изградњу основних капацитета, побољшање приступа основним услугама и стварање раних могућности за жене, младе и мале произвођаче. Дугорочне акције имају за циљ да институционализују ове добитке кроз системске реформе, одржива улагања и јаче механизме управљања који омогућавају инклузиван и одрживи рурални развој.

Табела 5. Предложене краткорочне и дугорочне мере за социјалну одрживост пољопривредног сектора у ЗБ-6

Област/мера	Краткорочно (1-3 године)	Дугорочно (4-8 година)
-------------	--------------------------	------------------------

Формализација и права радника	Поједностављивање формалног процеса регистрације малих фарми и микропредузећа. Унапређење добровољних система социјалног и здравственог осигурања како би били доступни најрањивијим групама руралних подручја. Подизање свести о безбедности на раду и родној равноправности. Подршка постојећим групама пољопривредника и синдикатима који се залажу за права радника..	Интеграција радника у националне системе рада и пензија. Потпуно спровођење поштовања закона о раду уз помоћ наменских јединица за инспекцију руралних подручја и механизма социјалног дијалога.
Инклузија жена и младих	Покретање програма грантова, менторства и обуке за жене и младе људе ангазоване у сектору пољопривреде и руралног развоја. Пилот пројекти закупа земљишта и кредитних линија за младе пољопривреднике. Укључивање младих људи и жена са села у процес доношења одлука у вези са управљањем сектором пољопривреде и руралног развоја.	Покретање специфичних буџетских програма подршке за младе из руралних подручја како би се подстакли на улагање у руралне заједнице. Институционализација родних/омладинских квота у организацијама произвођача и саветима за политику; Обезбеђивање једнаког приступа земљишту, финансијама и правима наследства кроз правну реформу.
Образовање	Улагање у образовни систем у руралним подручјима, учење одраслих и услуге заједнице надоградњом објеката, побољшањем дигиталног приступа и пружањем основне обуке за финансијску писменост и предузетништво ради јачања вештина и благостања у руралним подручјима.	Развијање програма целоживотног учења и руралног лидерства који граде модерне пољопривредне, еколошке и дигиталне компетенције, истовремено оснажујући младе, жене и лидере заједнице да покрећу локални развој. Интегрисање пољопривреде, еколошке одрживости и дигиталних вештина у школске и стручне наставне планове и програме како би се припремила квалификована радна снага способна да задовољи будуће захтеве у пољопривредно-прехранбеној, климатској и технолошкој индустрији.

Системи за пренос знања и саветовање (AKIS друштвени стуб)	Регрутовати и обучавати руралне саветнике за партиципативне, инклузивне методе, уз промоцију учења међу вршњацима које оснажује пољопривреднике да заједнички развијају решења. Подржавање скалабилности и одрживости пилот центара Центра за пољопривредну и руралну помоћ (CAAR)²⁵ заснованих на успешном италијанском моделу за ефикасне саветодавне услуге.	У потпуности операционализовати националне AKIS платформе које повезују истраживања, саветодавне службе и организације пољопривредника и успоставити прекограничне иновационе центре за младе и жене. Ојачати дигиталне саветодавне услуге опремањем саветника модерним алатима и платформама које омогућавају размену знања на даљину.
Дигитална повезаност	Проширење покривености широкопојасним и мобилним интернетом у руралним подручјима уз истовремено коришћење алата за дигитално проширење који пружају информације о тржишту у реалном времену, саветодавну подршку и могућности за обуку.	Креирати сталне портале за е-учење и дигиталне шалтере који поједностављују приступ руралним услугама, социјалном осигурању и административним процедурама за грађане и пољопривреднике. Промовисати програме дигиталног усавршавања који помажу становницима руралних подручја, укључујући старије пољопривреднике, да користе онлајн алате, услуге е-управе и дигиталне апликације за управљање фармама.

Предложене мере за изазове еколошке димензије

Следећи скуп акција фокусира се на подршку зеленијем, климатски отпорнијем пољопривредном сектору кроз циљана улагања и дугорочне обавезе у области заштите животне средине. Краткорочне мере фокусирају се на изградњу практичних капацитета, пилотирање климатски паметних и ресурсно ефикасних технологија и јачање основних система за праћење и саветовање. Дугорочне мере имају за циљ да уграде ове иновације у националне политике и шеме подршке, прошире зелену инфраструктуру и успоставе трајне механизме управљања који покрећу рурални развој са ниским емисијама, отпоран на климатске промене и биодиверзитет.

Табела 6 Предложене краткорочне и дугорочне мере за еколошку одрживост пољопривредног сектора у ЗБ-6

Област/мера	Краткорочно (1-3 године)	Дугорочно (4-8 година)
-------------	--------------------------	------------------------

²⁵ За више информација о Центру за пољопривредну и руралну помоћ кликните [овде](#).

Климатски паметна пољопривреда (CSA)	Промовисање сорти усева отпорних на сушу, наводњавање које штеди воду (кап по кап, микро-прскалице), конзервациона обрада земљишта, малчирање и пилот пројекти агрошумарства. Обука саветника и пољопривредника о методама заједничке подршке (CSA).	Укључивање ЗПП у националне програме руралног развоја. Укључити усклађеност са ЗПП као критеријум подобности за ИПАРД фондове и друге шеме подршке. Проширење истраживачких и пратећих мрежа на националном и регионалном нивоу.
Смањење емисије гасова стаклене баште и управљање стајњаком	Обезбеђивање грантова и техничке помоћи за побољшање система исхране, смештаја и складиштења животиња, повећање продуктивности, добробити животиња и ефикасности фарми. Пилот пројекат малих биогасних јединица ради промоције коришћења обновљивих извора енергије, смањења отпада и стварања додатних токова прихода за сеоска домаћинства и фарме. Увођење и спровођење модерних стандарда за руковање стајњаком и ревизија фарми ради побољшања еколошких перформанси, смањења загађења и подршке усклађености са захтевима ЕУ. Подржавање усвајања климатски паметних технологија сточарства које смањују емисије и побољшавају ефикасност ресурса у свим производним системима. Нуђење услуга обуке и саветовања које граде капацитете пољопривредника за спровођење побољшаног управљања отпадом, биолошке безбедности и одрживих пракси управљања хранљивим материјама	Развој националних стратегија за смањење метана, проширење инфраструктуре за биогас и компост и интеграција извештавања о емисијама у услове ЗПП и ESG стандарде како би се промовисале праксе управљања стоком и отпадом које су прихватљиве по климу. Подржавање усвајања технологија са ниским емисијама и прецизног управљања хранљивим материјама на нивоу фарми како би се смањиле емисије гасова стаклене баште и побољшала одрживост. Успостављање механизма за праћење и подстицаје који награђују фарме и задруге за мерљив напредак у смањењу метана и других пољопривредних емисија.
Пашњаци и очување биодиверзитета	Мапирање деградираних пашњака, спровођење планова ротационе испаше, пилот плаћања за екосистемске услуге (PES) и обука пољопривредника о управљању биодиверзитетом ради обнове екосистема и унапређења одрживог управљања земљиштем.	Успостављање трајних агроеколошких шема које награђују праксе очувања, обнављају пашњаке високе природне вредности и аутохтоне расе и интегришу планове управљања опрашивачима и шумама у националне стратегије ЗПП ради јачања биодиверзитета и екосистемских услуга.

	Подржавање усвајања технологија за праћење земљишта и пашњака ради праћења напретка у обнови и вођења адаптивних пракси испаше. Развијање иницијатива за очување природе које води заједница и које комбинују економске подстицаје са заштитом биодиверзитета како би се ангажовали пољопривредници и локалне заинтересоване стране.	Промовисање програма обнове и праћења станишта које воде пољопривредници, а који комбинују традиционално знање са научним смерницама ради побољшања дугорочне еколошке отпорности.
Обновљива енергија	Подржавање система за наводњавање на соларни погон ради повећања енергетске ефикасности и смањења зависности од фосилних горива у пољопривреди. Спровођење енергетских ревизија на пољопривредним газдинствима ради идентификације могућности за уштеде и побољшања укупне одрживости пољопривреде. Пилот пројекат микро биогазних постројења и енергетски ефикасних прерађивачких јединица ради промоције коришћења обновљивих извора енергије и смањења емисије угљеника у руралној производњи. Нуђење грантова за зелене инвестиције који подстичу пољопривреднике да усвоје одрживе технологије и праксе.	Развој националних програма који подржавају фарме које користе обновљиве изворе енергије, укључујући биогаз, соларну енергију и енергију ветра, ради подстицања одрживе производње енергије у пољопривредном сектору. Повезивање побољшања енергетске ефикасности пољопривреде са тржиштима угљеничних кредита и таксономијама одрживог финансирања ради подстицања инвестиција у нискоугљеничном сектору и привлачења приватног капитала.
Управљање и праћење животне средине	Јачање инспекције животне средине и прикупљања података о земљишту, води и биодиверзитету ради побољшања праћења, усклађености и креирања политика заснованих на доказима. Обука локалних званичника и пољопривредних саветника о циљевима ЕУ Зеленог плана и условима ЗПП ради побољшања спровођења, саветодавних услуга и усклађивања са стандардима одрживости ЕУ.	Институционализација система за праћење животне средине са интероперабилним базама података како би се омогућила ефикасна размена података, праћење и доношење одлука заснованих на доказима. Интегрисање правила унакрсне усаглашености и еко-шема у националне оквире подршке како би се осигурала усклађеност са стандардима одрживости и подстакла еколошки одговорна пољопривреда.

6. Изазови специфични за земљу и предложене мере за сектор пољопривреде и руралног развоја у 6 земаља Западног Балкана

6.1. Резиме карактеристика специфичних за земљу

Обједињена SWOT анализа и анализа заједничких основа показује да пољопривредно-прехранбени системи ЗБ-6 деле многе заједничке структурне изазове. Ипак, свака земља показује различите карактеристике на основу изабраног ланца вредности, институционалног контекста и профила производње. Овај одељак разрађује те специфичности за Албанију, Босну и Херцеговину, Косово, Црну Гору, Северну Македонију и Србију. Разумевање ових посебности је кључно за прилагођавање политичких интервенција које допуњују регионалне препоруке.

Табела 7: Резимирана табела специфичних изазова пољопривредног сектора у земљама ЗБ-6²⁶

Ланац вредности/ (земља)	Економски	Друштвени	Животна средина
Албанија (млечни производи)	- Млекарство доприноси са око 40% пољопривредне производње, али је производња веома фрагментирана. - Око 96% фарми млекара има мање од 5 крава. Само мала мањина управља полукомерцијалним стадима (>10 крава). - Дуализам: мало модерних фарми/прерађивача се интегрише у тржишта, док већина малих пољопривредника остаје у неформалној трговини са ниском продуктивношћу. - Опадање производње млека (2017-2023) због ограничених инвестиција и демографских промена.	- Велико ослањање на неформални рад/неплаћене чланове породице. - Лоши услови рада и слаб систем социјалне заштите. - Високе стопе миграције из руралних подручја и недостатак мотивације младих да се укључе у пољопривредни сектор. - Недовољна заступљеност жена и младих у организацијама и процесима доношења одлука због земљишних баријера и културних норми.	- Висок упозоравајући метан. - Лоше управљање ђубривом загађује земљиште/воду. - Деградација пашњака и губитак биодиверзитета због напуштања и притиска испаше. - Ограничена улагања у обновљиве изворе енергије и технологије које ефикасно користе ресурсе.
Босна и Херцеговина (млечни производи)	- Производњом доминирају породичне фарме са просечно 3-5 крава и мало средњих фарми (20-50 крава). - Неразвијена инфраструктура за прераду, складиштење и маркетинг. - Увоз чини важан део домаће потражње.	- Благостање зависи од активности пољопривредних газдинстава са ограниченим приходима. - Ограничена организација произвођача; саветодавне услуге и подршка за проширење су слабе.	- Интензивно млекарство узрокује загађење земљишта, воде и ваздуха. - Органска материја у земљишту опада. - Традиционалне методе и управљање ђубривом могу побољшати структуру земљишта и спречити ерозију, али је примена климатски паметних пракси ниска.

²⁶ Ова анализа се заснива на шест докумената о политици Националне политике о одрживим прехранбеним системима и руралним изворима прихода за сваку од земаља ЗБ-6, као што је горе наведено.

Косово (поврће & млечни производи)	- Фрагментирани парцеле ограничавају механизацију/економију обима. Мала стада просечно броје 3-5 крава; мање од 2% фарми има преко 10 крава. - Ограничен приступ технологији, слабе тржишне везе; млекарство се суочава са проблемима квалитета/сертификације и неправедним приступом тржиштима.	- Неадекватне саветодавне/проширујуће услуге. - Слаба организација пољопривредника, многи продају директно путем неформалних канала. -	- Суше, несташица воде и ризици по здравље животиња угрожавају производњу. - Високи трошкови улагања + фрагментација погоршавају рањивост. - Органска/одржива производња је још увек у раној фази.
Црна Гора (млечни производи)	- Велика зависност од увоза; - Неразвијена прерада и лоше организована тржишта. - Типично 2-6 крава по домаћинству; врло мало фарми прелази 10-15 крава. - Произвођачи се суочавају са ниским откупним ценама, растућим трошковима, неразвијеним тржишним везама, slabим организацијама. - Смањење броја млечних крава, недостатак стандардизације/сертификације.	- Производња је углавном породична, изузетно сезонска; широко распрострањена неформална продаја смањује могућност праћења. - Слабе задруге и ниска преговарачка моћ.	- Пашњаци на северу земље имају потенцијал за испашу, али лоша инфраструктура изолује произвођаче. - Ниска дигитализација/прихватање иновација омета одрживост.
Северна Македонија (мед)	- Пчеларство подржава егзистенцију на селу, али је фрагментирано, слабо интегрисано у тржишта; подложно нелојалној трговини. - Пољопривредници имају слабу преговарачку моћ; напори за брендирање/диференцијацију су спори/фрагментирани.	- Ограничен приступ саветодавним услугама и обуци; пољопривредницима је потребно више комуникације о политикама. - Организације произвођача су слабе; мали пољопривредници маргинализовани у преговорима о ценама.	- Осетљиво на суше, губитак биодиверзитета. - Ограничено усвајање климатски паметних/нискоемисионих технологија. - Недовољно праћење земљишта и биодиверзитета.

Србија (црвена паприка/ ајвар)	- Јака традиција и географска ознака (лесковачки ајвар), али се суочава са варијацијама сировина услед климатских промена, недостатком радне снаге, ограниченим капацитетима/приступом тржишту. - Слаба употреба заштите географских ознака, - Мали произвођачи немају вештине у развоју производа, технологијама и маркетингу. - Тржиште се ослања на директну/сезонску продају; суочава се са нелојалном конкуренцијом јефтиног индустријског/увезеног ајвара.	- Произвођачи су углавном независни; слаба сарадња унутар/између ланаца вредности. - Ограничена свест о јавном финансирању и обавезама усклађености.	- Климатска варијабилност смањује приносе паприке и доступност воде. - Прерада може повећати притисак на отпад/потрошњу енергије (амбалажа, гориво).
---------------------------------------	---	---	---

6.2. Предложене мере за сваку земљу Западног Балкана - 6

На основу изазова специфичних за земљу анализираних у претходном одељку, овај део документа о политици даје препоруке на националном нивоу за подршку транзицији ка одрживијем прехранбеним системима и средствима за живот у земљама ЗБ-6.

Албанија: Ланац вредности млекарства

На основу изазова идентификованих у ланцу вредности млекарства, предлаже се скуп свеобухватних препорука за јачање сектора побољшањем квалитета, одрживости, конкурентности и инклузивности. Унапређење центара за сакупљање млека, система сертификације и обуке пољопривредника може побољшати безбедност хране и помоћи у усклађивању пракси са стандардима ЕУ. Јачање задруга може повећати преговарачку моћ пољопривредника, смањити трошкове и проширити приступ тржишту. Спровођење климатски паметних иновација, као што су производња биогаса, побољшано управљање стајњаком и отпорни системи сточне хране, може смањити емисије, а истовремено заштитити екосистеме.

Прилагођени финансијски инструменти, укључујући кредитне линије специфичне за млекарство, грантове и алате за ублажавање ризика, могу олакшати инвестиције у модерне технологије и заштитити произвођаче од економских шокова. Давање приоритета женама и младима кроз циљану обуку, приступ кредитима и лидерске могућности промовисаће генерацијску обнову и правичан развој. Подстицање диверзификације активности и прераде са додатом вредношћу може повећати приходе пољопривредника и проширити њихов тржишни досег. Коначно, проширење и дигитализација саветодавних служби и система података подржаће усвајање одрживих пракси и омогућити доношење одлука заснованих на доказима у целом ланцу вредности.

Босна и Херцеговина: Ланац вредности млекарства

Сектор млекарства у Босни и Херцеговини захтева ребалансирање ланца вредности како би се осигурало да пољопривредници добијају праведније приходе и остану конкурентни. Политике треба да се фокусирају на јачање домаће производње како би се смањило ослањање на увоз, уз истовремено побољшање еколошке одрживости и дугорочне одрживости сектора. Да би се заштитио квалитет земљишта, воде и ваздуха, потребна су улагања у модерне системе управљања стајњаком, лагуне за отпадне воде и правилно руковање и уградњу органских ђубрива. Промовисање климатски паметних технологија, као што је производња биогаса, може смањити емисије, генерисати обновљиву енергију и побољшати ефикасност пољопривреде, под условом да се дигестат враћа у земљиште ради одржавања нивоа хранљивих материја. Подршка традиционалним системима заснованим на пашњацима може побољшати плодност земљишта и смањити ерозију, док системи обуке и праћења треба да помогну пољопривредницима да усвоје уравнотежене праксе управљања хранљивим материјама које спречавају загађење подземних вода. Јачање финансијских подстицаја, саветодавних служби и усклађености са прописима о заштити животне средине помоћи ће усклађивању сектора са принципима одрживе пољопривреде,

побољшању отпорности и осигуравању да ланац вредности у млечној индустрији остане економски одржив и еколошки одговоран.

Косово: Ланци вредности поврћа и млекарства

У случају Косова, отпорност ланца вредности може се побољшати побољшањем праћења прихода, смањењем трошкова производње, побољшањем приступа тржишту и проширењем прераде додате вредности. Боље праћење расподеле прихода, посебно удела који задржавају пољопривредници, уз циљану подршку за брендирање, диверзификацију производа и сертификацију, може повећати конкурентност и обезбедити праведнији повраћај. Такође, сектору су потребне мере за подстицање укључивања жена и младих. Редовна истраживања о условима рада, стабилности прихода и карактеристикама радне снаге могу помоћи у идентификацији рањивости и усмеравању интервенција. Проширење чланства у задругама, повећање транспарентности у одређивању цена и јачање приступа обуци, саветодавним услугама и дигиталним алатима могу подићи друштвену одрживост оба ланца и подржати праведније учешће. На крају, у случају Косова, успостављање основних индикатора животне средине и промоција агроеколошких пракси, као што су ротациона испаша, органска производња поврћа, ефикасно наводњавање и агрошумарство, могу смањити климатске ризике и побољшати здравље екосистема. Повезивање одрживе производње са тржишним подстицајима (еко-ознаке, премијум цене) додатно ће подстаћи усвајање.

Црна Гора: Ланац вредности млекарства

У Црној Гори, побољшање конкурентности може се постићи кроз подршку пољопривреди засновану на учинку, модернизацију малих и средњих млекара, фер цене млека, боље системе наплате и јаче извозне капацитете. Такође, сектор захтева ревитализовано учешће руралних подручја подржавањем младих пољопривредника, оснаживањем жена, побољшањем саветодавних услуга и јачањем задруга како би се обезбедила праведнија расподела вредности и кохезија заједнице. Еколошки, одрживо управљање пашњацима, побољшано руковање отпадом, зелене технологије и побољшана отпорност на климатске промене кључни су за смањење еколошког отиска сектора. Заједно, ове мере имају за циљ да трансформишу црногорски ланац вредности млекарства у конкурентнији, инклузивнији и климатски отпорнији систем који подржава рурални развој, уз усклађивање са принципима одрживости ЕУ и ФАО.

Северна Македонија: Ланац вредности меда

Сектор меда у Северној Македонији би имао користи од стандардизованих алата за праћење прихода који омогућавају пчеларима да прате приносе, трошкове производње и продајне резултате. Мапирање дистрибуције вредности дуж ланца, од пчелара до агрегатора, прерађивача и трговаца на мало, помоћи ће у идентификацији неравнотеже цена и подржати интервенције на фер тржишту. Проширење приступа тржишту кроз сертификације, диверзификоване производе на бази меда и процене трошкова и користи иницијатива за брендирање и етикетирање побољшаће конкурентност и отворити нове домаће и извозне могућности. Такође, потребна су редовна истраживања како би се разумела зависност домаћинства од пчеларства, динамика сезонског рада и укљученост породице. Праћење кључних индикатора, као што су удео вредности који задржавају пчелари, стабилност прихода и учешће жена и младих, помоћи ће у обезбеђивању инклузивног развоја сектора. Јачање задруга и пчеларских удружења може повећати транспарентност у одређивању цена

и побољшати преговарачку моћ. Повећање приступа обуци, дигиталним алатима, саветодавним службама и стручном развоју повећаће друштвену одрживост и подржати професионализацију сектора. На крају, ланац вредности меда је директно повезан са здрављем екосистема, што дугорочно праћење животне средине чини неопходним. Успостављање основних индикатора о биодиверзитету опрашивача, продуктивности кошница, случајевима уништавања колонија, остацима пестицида и стању цветних ресурса је кључно за доношење информисаних одлука. Промовисање одрживих пчеларских пракси, као што су органска производња, пошумљавање врстама богатим нектаром и агрошумарство, може ојачати станишта опрашивача и смањити притисак на појединачне екосистеме.

Србија: Ланац вредности ајвара

Јачање ланца вредности ајвара у Србији захтева циљану институционалну подршку, побољшане саветодавне услуге и стратешка улагања у све димензије одрживости. Већа отпорност може се постићи подржавањем узгоја у затвореном простору и климатски паметног узгоја, побољшањем приступа отпорним сортама, проширењем сертификације производа и брендирања и побољшањем маркетинга, сарадње и диверзификације продајних канала. Јача удружења произвођача, побољшан приступ обуци, бољи подаци о кућном раду и циљане технолошке иновације могу смањити обим посла и побољшати могућности за жене, младе и мале фарме. Са становишта животне средине, промовисање органске производње, смањење употребе хемикалија, побољшање ефикасности наводњавања, очување земљишта и биодиверзитета и вредновање отпада од прераде значајно ће побољшати одрживост и циркуларност.

7. Препоруке политика за одрживе прехранбене системе и средства за живот у ЗБ-6

Следеће препоруке консолидују кључне сугестије изведене из регионалних процена и служиће као стратешки оквир креаторима политика за унапређење усклађивања са Стратегијом ЕУ „од поља до стола“ и ЗПП.²⁷ Развојни партнери и институције ЕУ требало би да користе овај оквир за циљање финансијских инструмената, техничке помоћи и интервенција за изградњу капацитета које подржавају развој одрживих, инклузивних и конкурентних пољопривредно-прехранбених система широм Западног Балкана.

Усклађивање националне политике и законодавног оквира на националном и регионалном нивоу са ЗПП ЕУ и Стратегијом „од поља до стола“ како би се осигурала хармонизација стандарда безбедности хране, заштите животне средине и квалитета са захтевима ЕУ. Националне владе требало би да дају приоритет благовременом преношењу и спровођењу релевантних прописа ЕУ. Развојне агенције могу подржати овај процес финансирањем иницијатива за изградњу капацитета регулаторних и инспекцијских тела. ЕУ може додатно ојачати усклађивање пружањем циљане техничке помоћи, укључујући и кроз Твининг пројекте. Твининг пројекти остају један од кључних инструмената ЕУ за помоћ земљама кандидатима и потенцијалним кандидатима да ускладе своје законодавство и институционалне праксе са стандардима ЕУ. Они олакшавају директан пренос стручности

²⁷ У овом одељку са препорукама, ЕУ је идентификована као главна заинтересована страна у олакшавању интеграције ЗБ6 у оквир ЕУ.

из јавних управа држава чланица ЕУ на њихове колеге, јачајући административне капацитете и обезбеђујући практично, одрживо усвајање норми ЕУ.

Успостављање формалних механизма координације AKIS-a, побољшање професионалних стандарда и акредитације пољопривредних саветника и проширење примене дигиталних платформи за генерисање и ширење знања. Националне владе треба да уграде модернизацију AKIS-a у оквиру својих политика интеграције са ЕУ, руралног развоја и иновација. Развојни партнери, и ЕУ кроз програме као што су Хоризонт Европа и Еразмус+, треба да пруже циљану подршку финансирањем иновационих центара, напредном обуком за пружаоце саветодавних услуга и структурираним прекограничним мрежама знања. Јачање AKIS-a ће побољшати усвајање одрживих пракси, убрзати технолошке иновације и повећати конкурентност пољопривредног сектора.

Унапредити комасацију земљишта и смањење фрагментације земљишта као кључни инструмент за повећање конкурентности пољопривредника, олакшати инвестиције и допринети ефикаснијем управљању земљиштем. Националне власти треба да спроведу добро структуриране шеме комасације засноване на модерним катастарским системима, транспарентним земљишним регистрима и правним оквирима који штите права на имовину. Требало би увести механизме подстицаја, као што су финансијска подршка или побољшања инфраструктуре, како би се подстакли суседни власници земљишта да добровољно спајају и реорганизују фрагментиране парцеле. Финансирање ЕУ из ИПА и ИПАРД програма, допуњено помоћи развојних партнера, може играти кључну улогу финансирањем ажурирања катастра, премера земљишта, правних и медијационих услуга и основне инфраструктуре за консолидоване поседе.

Успостављање и операционализација омогућавајућих правних оквира за пољопривредне задруге и организације произвођача, укључујући поједностављене процедуре регистрације, јасна правила управљања и циљане фискалне подстицаје за повећање преговарачке моћи пољопривредника, приступа тржишту и интеграције у сегменте ланаца вредности са већом вредношћу. Развојне агенције могу допунити ове напоре пружањем правне, управљачке и подршке за развој пословања групама у настајању и постојећим групама, помажући им да изграде робусне организационе и финансијске структуре. Инструменти ЕУ, укључујући ИПА и ИПАРД, требало би да се искористе за финансирање заједничке инфраструктуре за задруге, као што су погони за прераду, складиштење, системи за набавку инпута и заједничке платформе за маркетинг и дистрибуцију.

Јачање финансијске инклузије у пољопривредно-прехрамбеном сектору партнерством са локалним финансијским институцијама ради успостављања пољопривредних гарантних фондова и механизма за поделу ризика који олакшавају кредитирање малих пољопривредника, жена и младих предузетника. Регулаторни оквири би такође требало да подстакну развој прилагођених финансијских производа усклађених са потребама пољопривредних произвођача у настајању и недовољно услужених. Развојне агенције могу подржати ову агенду осмишљавањем инструмената комбинованог финансирања, програма техничке помоћи и подршке за спремност за инвестирање који смањују препреке за кредитирање и стимулишу учешће приватног сектора. Финансирање ЕУ ИПА и ИПАРД требало би да се искористи за суфинансирање стартапова, иновативних пословних модела и инвестиција које додају вредност, а које воде жене и млади.

Јачање капацитета за прераду пољопривредно-прехрамбених производа и система за обезбеђивање квалитета ради повећања конкурентности и подршке диверзификацији у производе веће вредности. Владе се подстичу да у потпуности користе инструменте ЕУ, посебно оне из Уредбе (ЕУ) бр. 1151/2012 о шемама квалитета за пољопривредне производе и прехрамбене производе ради промоције географских ознака (ГИ), традиционалних специјалитета и других сертификата са додатом вредношћу. Развојни партнери могу играти комплементарну улогу пружањем техничке помоћи за стандардизацију производа, системе следљивости и усклађеност са захтевима ЕУ за квалитет и безбедност.

Јачање формалних тржишних веза, побољшање транспарентности и обезбеђивање уравнотежене расподеле вредности дуж ланца снабдевања. Регионални приоритети укључују развој дигиталних тржишта, шире усвајање шема уговорне пољопривреде и побољшане иницијативе за промоцију извоза. Националне владе треба да успоставе омогућавајуће правне и регулаторне оквири за уговорну пољопривреду, укључујући јасна правила о обавезама, решавању спорова и стандардима квалитета. Развојне агенције могу подржати модернизацију тржишних система улагањем у платформе за електронску трговину, логистичка решења и услуге повезивања произвођача и купаца. ЕУ може додатно допринети олакшавањем регионалне трговинске интеграције, унапређењем међусобног признавања стандарда и подржавањем хармонизације са захтевима тржишта ЕУ.

Промовисање усвајања климатски паметне пољопривреде и одрживих пољопривредних пракси кроз циљане подстицаје, регулаторну подршку и саветодавне услуге за изградњу отпорних система хране и смањење утицаја на животну средину. Приоритетне мере укључују увођење сорти усева отпорних на сушу, ефикасне технологије наводњавања, побољшане праксе управљања стајњаком и хранљивим материјама, проширену употребу обновљивих извора енергије на фармама и побољшане акције очувања биодиверзитета. Агенције за развој и ЕУ, посебно кроз инструменте финансирања усклађене са Зеленим планом, требало би да подрже ове напоре финансирањем пилот иницијатива, примењених истраживања и техничке обуке за пољопривреднике и саветнике.

Спровођење мера подршке и политика посвећених младима из руралних подручја како би се преокренуло депопулационо стање руралних подручја и обезбедила генерацијска обнова у пољопривреди у земљама Западног Балкана. Ово укључује интеграцију младих у националне и локалне политике руралног развоја, обезбеђивање грантова за покретање послова, олакшавање приступа земљишту и финансирању и побољшање руралне инфраструктуре и социјалних услуга. Агенције за развој могу подржати програме предузетништва, менторство и иновационе центре посебно усмерене на младе пољопривреднике. ЕУ може допринети кроз иницијативе за локални развој вођене заједницом и инструменте финансирања који побољшавају учешће младих у одрживим ланцима вредности пољопривредно-прехрамбене производње.

Уклањање структурних препрека учешћу жена у пољопривреди, укључујући равноправан приступ земљишту, кредитима, саветодавним услугама и лидерским улогама у произвођачким организацијама и задругама ради јачања отпорности руралних заједница и подстицања инклузивног развоја. Циљани правни оквири, фискални подстицаји и родно одговорни пољопривредни програми могу олакшати оснаживање жена. Развојне агенције могу да обезбеде програме изградње капацитета, пословне обуке и менторства за жене на

селу, док ЕУ може да подржи пројекте који промовишу родну равноправност и инклузивно учешће у пољопривредно-прехрамбеним системима.

Горе наведене препоруке нуде стратешку мапу пута за националне владе да спроведу проактивне мере у подршци приступању ЕУ, за развојне агенције да осмисле циљане програме помоћи и за ЕУ да ефикасно расподели финансијску и техничку подршку како би се осигурали одрживи системи хране и средства за живот у земљама Западног Балкана (WB-6).

ПРИЛОЗИ

ПРИЛОГ А: Детаљне информације о консултативним састанцима по земљама

Земља	Радионица	Ланац вредности	Општина	Укупно	Жене	18-40 година
Албанија	Први	Лековито и ароматично биље	Малеси и мадхе	20	2	5
	Други		Белаш	20	1	4
	Трећи	Млечни производи	Берат	10	3	1
	Четврти		Лишње	15	10	2
	Пети		Зал хер, Тирана	13	0	3
Укупно				78	16	15
Црна Гора	Први	Млечни производи	Жупа	16	4	4
	Други		Никшић	15	13	7
	Трећи		Тузи	16	1	3
	Четврти		Даниловград	15	5	2
	Пети		Бијело Поље	15	1	2
Укупно				77	24	18
Србија	Први	Вино	Рековац	14	9	5
	Други	Поврће	Лесковац	10	7	1
	Трећи		Рудно	12	8	2
	Четврти	Вино	Параћин	19	11	12
	Пети	Вино и поврће	Крушевац	12	9	10
Укупно				67	44	30
Босна и Херцеговина	Први	Млечни производи	Б. Петровац	19	13	8
	Други		Бања Лука	10	4	5
	Трећи		Србац	17	17	0
	Четврти		Тузла	17	1	10
	Пети		Братунац	19	19	0
Укупно				82	54	23
Косово	Први	Млечни производи	Призрен	12	2	4
	Други	Поврће	Пећ	12	0	4
	Трећи	Поврће	Призрен	12	8	5
	Четврти	Поврће	Мамуша	16	0	9
	Пети	Поврће	Сува река	10	0	3
Укупно				62	10	25
	Први		Винива	18	1	0

Северна Македонија	Други	Вино и пчеларство	Попова шапка	16	7	0
	Трећи		Попова шапка	22	10	0
	Четврти		Велес	26	0	0
	Пети		Он-лине	12	1	0
Укупно				94	19	0
Укупно				826	315	222

ПРИЛОГ Б. Краткорочне и дугорочне мере за сваку земљу ЗБ-6

Табела 8 Краткорочне и дугорочне мере у вези са економском димензијом за сваку земљу из ЗБ-6

Земља	Краткорочно (1-3 године)	Дугорочно (4-8 година)
Албанија (млечни производи)	Промовисање задруга и група произвођача кроз обуку и правну подршку; IPARD III грантови за механизацију, обновљиву енергију; пилот пројекти дигиталне праћења.	Спровести добровољну консолидацију земљишта и закуп путем катастарске реформе; велика инфраструктура за наводњавање и обновљиве изворе енергије; регионална промоција географске ознаке за сиреве и маслине.
Босна и Херцеговина (млечни производи)	Ојачати управљање задругама и обезбедити мале надоградње опреме путем IPARD II; пилот уговорна пољопривреда; грантови за хладњаче.	Развити механизме за банке земљишта и закуп; инвестирати у обновљиве изворе енергије и прерађивачке центре; праћење географске ознаке за сиреве; интегрисани логистички центри.
Косово (поврће и млечни производи)	Успоставити групе произвођача; IPA/IFAD кредити за малу опрему; пилот модели повезивања пољопривредника и прерађивача; мале прерађивачке јединице.	Пилот пројекат консолидације земљишта са ажурирањем катастра; проширење система за наводњавање и соларне енергије; системи сертификације и брендирања; инвестиције у сеоске путеве.
Црна Гора (млечни производи)	Ревитализација малих задруга; IPARD III подршка за јединице за мужу и хлађење; помоћ малим прерађивачима млека; сеоски пунктови за сакупљање.	Регистрација пашњака и разјашњење власништва; млекаре које користе обновљиве изворе енергије; географска ознака за традиционалне сиреве; хладни ланци и проширење сеоских путева.
Северна Македонија (мед)	Подршка задружним шемама у сектору меда; грантови за прераду обновљивих извора енергије; промоција уговорне пољопривреде;	Удруживање земљишта и добровољна консолидација; надоградња сеоске инфраструктуре; следљивост и маркетинг географске ознаке; регионални логистички центри.

	центри за сортирање и складиштење.	
Србија (црвена паприка/ ајвар)	Побољшати задружно управљање; гарантовати средства за опрему и кредите за младе; проширити уговорну пољопривреду за поврће и ајвар; расхладне резервоаре и сеоске путеве.	Подстицаји за закуп земљишта и комасацију; обнављање наводњавања и добијање енергије из отпада; спровођење система географске ознаке за лесковачки ајвар; погони за прераду и системи обновљивих извора енергије.

Табела 9 Краткорочне и дугорочне мере економске димензије по свакој земљи ЗБ-6

Земља	Краткорочно (1-3 године)	Дугорочно (4-8 година)
Албанија (млечни производи)	Подршка формализацији породичних фарми; покретање грантова за родну равноправност/ омладину; обука за задруге; јачање руралних саветодавних служби о безбедности на раду.	Институционализовати осигурање у руралним подручјима; створити националну задружну федерацију; интегрисати родну равноправност у пољопривредно право и реформу наслеђивања земљишта.
Босна и Херцеговина (млечни производи)	Обезбедити правну помоћ за формирање задруга; проширити саветодавну покривеност; пилотирати руралне пензијске и здравствене програме.	Хармонизовати системе социјалне заштите у свим ентитетима; успоставити сталну саветодавну академију за руралне подручја; имплементирати јединствене оквири за задруживање и родну равноправност.
Косово (поврће и млечни производи)	Грантови за предузетништво и инкубацију усмерени на младе; менторство за жене у агробизнису; јачање локалних група произвођача.	Интегрисати кредитне линије за младе/жене у националне програме; уградити индикаторе социјалне инклузије у IPARD; развити задружне савезе са маркетиншком снагом.

Црна Гора (млечни производи)	Промовисати кампање за фер трговину и безбедан рад; обучити жене/младе за прераду и маркетинг млечних производа; пилотирати произвођачке задруге.	Увести центре за услуге руралног развоја који пружају обуку и социјалну заштиту; консолидовати мреже задруга повезане са шемама ПДО/ПГИ.
Северна Македонија (мед)	Изградити удружења пчелара; понудити обуку о лидерству, комуникацији и безбедности; подстаћи клубове младих пчелара.	Институционализовати социјалне задруге; интегрисати пчеларска удружења у подршку усклађену са ЗПП; обезбедити једнак приступ женама саветодавним службама и финансирању.
Србија (црвена паприка/ ајвар)	Јачати удружења произвођача; стручно оспособљавање у предузетништву у пољопривредно-прехрамбеној индустрији; промовисати укључивање сезонских радника.	Успоставити професионалне задруге са статусом социјалног предузећа; уградити јединице за руралну социјалну политику у министарства како би се одржало укључивање и праћење радних права.

Табела 10 Краткорочне и дугорочне мере економске димензије по свакој земљи ЗБ-6

Земља	Краткорочно (1-3 године)	Дугорочно (4-8 година)
Албанија (млечни производи)	Пилот јединице за биогаз и компостирање за управљање стајњаком; обука о климатски паметном храћењу и наводњавању; поновна сетва деградираних пашњака и садња дрвећа за контролу ерозије.	Успоставити национални инвентар гасова стаклене баште у сточарству и програм за биогаз; проширити обнову пашњака на заштићена подручја; у потпуности се ускладити са Директивом ЕУ о нитратима и циљевима Зеленог плана.

Босна и Херцеговина (млечни производи)	Побољшати складиштење стајњака и управљање хранљивим материјама кроз ентитетске шеме грантова; демонстрирати потенцијал биогаса на великим фармама; обучити саветодавце о заједничкој употреби друштва.	Створити систем за праћење животне средине на нивоу државе за земљиште и воду; проширити постројења за биогаз и управљање отпадом; спровести агро-еколошка плаћања за биодиверзитет и складиштење угљеника.
Косово (поврће и млечни производи)	Промовисати наводњавање кап по кап и сакупљање кишнице; обука о компостирању стајњака и енергетској ефикасности; покренути пилот пројекте обновљивих извора енергије малог обима.	Интегрисати управљање климатским ризицима у пољопривредну стратегију; изградити регионалне кластере соларне енергије/биогаза; проширити инфраструктуру за наводњавање и капацитете за складиштење воде путем донаторског финансирања.
Црна Гора (млечни производи)	Покренути планове управљања пашњацима и повезивања са екотуризмом; подржати системе соларног хлађења за планинске млекаре; кампање за подизање свести о смањењу отпада.	Успоставити националну шему плаћања за екосистемске услуге; повећати инвестиције у обновљиве изворе енергије у планинским регионима; интегрисати сектор млекарства у стратегију прилагођавања климатским променама.
Северна Македонија (мед)	Промовисање крмних биљака и станишта опрашивача који су повољни за очување биодиверзитет; обука о органском пчеларству и управљању климатским ризицима; покретање праћења животне средине флоре и земљишта.	Институционализовати заштиту опрашивача и биодиверзитета у оквиру еко-шема усклађених са ЗПП; креирати националну базу података о здрављу пчела и вредновању екосистемских услуга.

Србија (црвена паприка/ ајвар)	Побољшање енергетске ефикасности у преради и паковању; пилот пројекти рециклаже отпада и транспорта са ниском емисијом угљеника; праћење климатских ризика за производњу паприке.	Увести стандарде зелене индустрије за погоне за прераду; подржати интеграцију обновљивих извора енергије и означавање угљеничног отиска за извоз ајвара; обновити деградирано пољопривредно земљиште кроз еко-шеме ЗПП.
-----------------------------------	---	---